

Etnikai és nyelvi sokszínűség a középkori Magyarországon*

A Kárpát-medence népessége sohasem volt homogén sem etnikai, sem nyelvi, sőt vallási szempontból sem. A 9. század végén keletről érkező honfoglalók uralmuk alá vonták az itt élő szlávokat, avarokat, frankokat és másokat. A honfoglalók maguk sem voltak egységesek. A finnugor nyelvcsalád egyik nyelvét beszélő magyarokkal együtt érkeztek a hozzájuk csatlakozott török vagy iráni nyelvű kazárok. A Kárpát-medence meghódítása után több szakaszban újabb és újabb népek költöztek az országba. Kelet felől jöttek a 10. században a török nyelvű besenyők és kálizok, míg nyugatról térítő papok és szerzetesek, a bajor Gizella kíséretében pedig lovagok. Mindez tükröződik a Szent István király megbízásából készült Intelmekben.

Az ismeretlen szerző a 6. fejezetben a királyságba érkező vendégekkel (*hospites*) foglalkozott (SRH. 2: 624–625). A sokat idézett és magyarázott részlet a jövevények hasznáról, befogadásuk fontosságáról szólt. Papok és lovagok, nem pedig kereskedők, iparosok vagy földművesek voltak az érkezők, hiszen különféle nyelveket és szokásokat, valamint különféle tanító írásokat és fegyvereket (*documenta et arma*) hoztak magukkal. Befogadásuk előnyös és kíváncsú volt, gazdagította az országot. A befogadott jövevények ugyanis „emelik az udvar tekintélyét, és elriasztják a külföldiek pökhendiségét. Mert az egy nyelvű és egy szokás szerint élő királyság gyenge és törékeny” (BOLLÓK 2000: 15, 29).

Az Intelmek 6. fejezete nem tekinthető valamilyen befogadási politika általános elvi megalapozásának. Már csak azért sem, mert nem szól a betelepülők nagy többségéről: a földművesekről, kézművesekről és kereskedőkről. Ők azért maradtak ki, mert az Intelmek szövege a királyi hatalom mibenlétével, a kormányzat működésével foglalkozott, s ebben az uralkodó alapvetően az egyházra és világi előkelőkre támaszkodott. De itt idézni kell egy általános, mindenkre vonatkozó megfogalmazást is az Intelmekből. Magyarországon először a 4. fejezetben jelent meg (SRH. 2: 623, VÁCZY 1935: 23, SERÉDI 1943: 3) a születési előjogokat tagadó keresztény felfogás, az emberi egyenlőség római jogi eredetű eszméje: *omnes*

* A tanulmány az MTA 200 ünnepi programsorozat keretében rendezett Nyelvek és népek a középkori Magyarországon című konferencián 2025. június 12-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

homines unius sint condicionis, azaz „emberi méltóságát illetően mindenki egyenlő” (BOLLÓK 2000: 27).

A beköltözés tovább folytatódott. Nyugatról a 11. században neolatin nyelvet beszélő, összefoglaló néven *Latini*-ként emlegetett vallonok (franciák) és olaszok érkeztek. A 11. század végén a források már említik a nyugatról érkező zsidókat és a délkeletről beköltöző muszlimokat. A 12. század közepétől több lépcsőben a Rajna középső vidékéről és a Mosel környékéről németek (szászok) telepedtek meg a Magyar Királyságban. A 13. században kelet felől iráni nyelvű jászok és török nyelvű kunok kaptak helyet az országban. Végül a Zsigmond-korban tűnik fel a forrásokban a cigányok (KISS 2000: 210–212, KRISTÓ 2003: passim, SOLYMOSI 2011: 481–482).

Az újonnan érkezők egy része az ország különböző pontjain, szórtan, nem nagyobb egységekben telepedett le. Lakóhelyeikről beszédesen tájékoztatnak a *Besenyő, Olaszi, Németi, Csehi, Oroszi, Tóti* stb. helynevek. Az 1350-ig tartó korai ómagyar korban 33 népnévből 628 településnév alakult, s ezek 470 települést jelöltek (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 253, vö. RÁCZ 2011, 2016).

A telepések másik csoportja nemcsak egy-egy települést alkotott, hanem egy nagyobb területet vett birtokba. A németek Erdélyben és Északkelet-Magyarországon, a Szepességben, a kunok és jászok pedig az Alföld középső részén kaptak egybefüggő szállásterületet. A németek Erdélyben mintegy kétszáz, szepességi lakóhelyükön pedig mintegy hatvan települést, falut és várost hoztak létre (FÜGGEDI 1981: 413). A 13. századtól kezdődően a környező országokból a határ menti részekre folyamatosan költöztek be szlávok és románok, az észak-magyarországi városokba, bányavárosokba pedig németek.

A lakatlan, erdős területeik benépesítését a földbirtokosok telepítési vállalkozókra bízta, akik kedvezmények fejében vállalták a telepések toborzását, a munkálatok irányítását. Észak-Magyarországon soltésznek, Erdélyben pedig kenéznek hívták őket.

A 15. században az oszmán törökök elől menekülő szerbek egy csoportja is helyet talált az országban (ROKAY 1991: 51–63). Az Al-Duna melletti Keve város szerb lakói a török támadások miatt 1440-ben királyi engedéllyel telepedtek le a Csepel-szigeten, s hozták létre a ma is létező Ráckeve települést, ahol néhány évtized múlva ortodox templom épült késő gótikus stílusban (MISKEI 2012: 159–175).

A betelepülők megélhetéshez jutottak attól függetlenül, hogy falun, városban, nagyobb területen vagy éppen lakatlan helyen általuk létrehozott településen telepedtek meg. Az anyagiak mellett általában kiváltságokban részesültek. Elsőként a Sárospatak melletti Bodrogolaszi 1201. évi privilégiumát ismerjük (Elenchus 21–22). Ebben Imre király engedélyezte, hogy a francia/vallon telepések

felett népük szokása szerint az általuk választott bíró, a francia *prévôt*-nak megfelelő *praepositus* ítélkezzen (SZALAY 1880: 552–553). Ezen kívül végrendelkezési jogot, adó- és vámmentességet, illetve királyi védelmet biztosított nekik az uralkodó. Jól ismert, hogy az erdélyi németek (későbbi elnevezéssel szászok) 1224-ben II. András királytól (Urk. Sieb. 1: 32–35), a szepesi szászok 1271-ben V. Istvántól kaptak széles körű kiváltságokat (JUCK 1984: 55–56). IV. Béla király 1251-ben a zsidóságnak adott kiváltságlevelet (HARASZTI 2018: 13–14). IV. (Kun) László király és Fülöp fermói püspök, pápai legátus 1279-ben a kunok helyzetét szabályozta (Enchiridion 175–183, vö. Reg. Arp. 3000. sz.). A kiváltságok megtartóerőt jelentettek az etnikumok számára, különösen, ha nagy tömbben éltek. Külső támogatással az anyanyelvű írásbeliség is könnyebben tért hódított náluk (SOLYMOSI 2011: 496–497).

Erőszakos asszimilációról alig van adatunk. Spontán asszimiláció természetesen létezett. Elsősorban a nyelvhatárok mentén és az eltérő nyelvi környezetben elhelyezkedő szórványtelepülések esetében. Ha az utóbbiak nem kaptak rendszeres utánpótlást, előbb vagy utóbb beolvadtak a környékbeli népességbe (ENGEL 1995: 353–365, ENGEL–FEHÉRTÓI 1996: 242–246, SOLYMOSI 2011: 483). A Pilis vármegyei Jászfalu lakói nyelvhasználatát mindössze a környékre vonatkozó, 1422-ben készült oklevél hátlapján olvasható latin–jász szójegyzék tanúsítja (NÉMETH 1958: 233–256, vö. GYÖRFFY 1990: 316–318).

Kedvezőbb volt a helyzet az Abaúj vármegyében a Hernád völgyében fekvő vizsolyi királynéi ispánság esetében. Az ispánságot 1220-ban tíz falu alkotta, valamennyit német (*teutonicus*) telepések lakták, amit három település összetett neve: *Alnémet*, *Felnémet* és *Középnémet* is egyértelműen tanúsít (Gy. 1: 121–124, 156–157). Nem kétséges, hogy a spontán asszimiláció sokkal kevésbé érvényesült náluk, mint az eltérő nyelvi közegben fekvő szórványtelepülésen.

A kiváltságok mellett a nyelvi közösségek számára megtartóerőt adott az egyház. Az első pünkösdi csodája tanúsítja, hogy a keresztény tanítást a nyelvileg nem egységes hallgatóság csak anyanyelvén képes befogadni. Az anyanyelv fontosságával régóta tisztában voltak. Két 11. századi eset jól mutatja, hogy segítettek érvényesülését. Szent Gellért püspök nagy legendája szerint Gellért 1020 táján a pécsi székesegyházban, majd a pécsváradi monostorban és végül a fehérvári bazilikában prédikált. Az utóbbi egyházban a védőszent ünnepén a király jelenlétében a Napba öltözött asszonyról elmondott beszédét Konrád, a bazilika prépostja tolmácsolta a híveknek. Amikor később püspöksége székhelyére indult, négy monostor: Pécsvárad, Zalavár, Bakonybél és Pannonhalma tíz tanult szerzetesapja közül hét személyt vitt magával. Ők nemcsak műveltek (*viri literati*) voltak, hanem magyarul is tudtak (SRH. 2. 488, 493–494, vö. TARNAI 1984: 12–13). Így maguk is aktívan részt vehettek a térítésben.

A magyar egyházszervezet 1090 táján a zágrábi egyházmegyével bővült (SOLYMOSI 2022: 549–564). A főpapok és előkelők tanácsára Szent László király megalapította a zágrábi püspökséget, és annak élére egy *Duch* nevű tiszteletreméltó életvitelű cseh férfiút (*quendam Boemicum venerabilis vite virum, nomine Duch*) állított. A püspök igen alkalmas volt erre a feladatra, hiszen anyanyelve révén szót értett az egyházmegyéjében élő, zömében szláv népességgel. Erre különösen szükség volt, mert a bálványimádás az ott élőket eltávolította Isten tiszteletétől, és a püspök azt kapta feladatul, hogy gondoskodása és felvilágosító munkája révén vezérelje őket vissza az igazság útjára (CAH. 45). A püspökség alapítását megörökítő oklevél megfogalmazói nem véletlenül, hanem nagyon is tudatosan tájékoztattak az első zágrábi főpap származásáról, tisztában voltak annak máig ható jelentőségével.

Az értékes zágrábi adat egyértelművé teszi, hogy a pap személyének kiválasztása összefüggött nyelvi szempontokkal. Az alkalmasság fontos feltétele lett a nyelvismeret. A 11–12. századi gyér okleveles forrásanyagnál összemérhetetlenül gazdagabb 13. századi írásbeliség számos példával igazolja ezt. A 13. század elejétől kezdve olyan kiváltságlevelek is fennmaradtak, amelyek egyházi kiváltságot, nevezetesen papválasztási jogot adtak egy-egy település vagy nagyobb terület lakóinak. Említettük az erdélyi szászok 1224-ben kiadott szabadságlevelét. Az Andreanum volt az első forrás, amely papválasztásról intézkedett. II. András király jogot adott erdélyi szászoknak arra, hogy papjukat maguk válasszák meg (Urk. Sieb. 1. 34–35). Nem lehet kétségünk afelől, hogy az erdélyi szászok (*hospites nostri Theuthonici Ultrasilvani*) olyan papot választottak maguknak, aki beszélt a nyelvüket, és ha az illetékes főpap, az erdélyi püspök minden szempontból alkalmasnak találta a megválasztott személyt, az elfoglalhatta hivatalát.

A szász történészek felfogása szerint ezt a kiváltságot az erdélyi szászok régi lakóhelyükről hozták magukkal. DIETRICH KURZE (1928–2016) berlini professzor azonban kimutatta, hogy azon a területen, ahonnan az erdélyi szászok érkeztek, nem érvényesült a papválasztási jog. Ezzel megcáfolta a korábbi vélekedést, és a magyar király főkegyúri jogából vezette le az intézkedést (KURZE 1971: 138–161, vö. KUBINYI 1999: 271).

Az első település, amely papválasztási jogot kapott az Andreanum kiadása után, a szlavóniai Petrinya volt. Lakói 1225-ben Béla királyfítól kaptak kiváltságlevelet, amely később mintául szolgált több szlavóniai település számára (Cod. Croat. 3: 252, 4: 124, 165, 5: 51). Aligha kétséges, hogy itt minden valószínűség szerint délszláv népességet érintett a privilégium.

A választás lehetőséget adott arra, hogy a hívő közösség nyelvileg megfelelő papot válasszon templomába. Ha erre nem volt felhatalmazása, akkor a hatékony lelkipásztori munka érdekében az illetékes főpap érvényesíthette a nyelvi szempontot. De volt-e valami más tényező, ami a gyakorlati szemponton túl arra készítette őket, hogy így tegyenek?

1215 novemberében a IV. Lateráni Zsinat is foglalkozott a nyelvi sokféleséggel. Egyik határozatában (9. cikkelyében) megállapította, hogy sok helyen ugyanabban a városban és egyházmegyében vegyesen laknak különböző nyelvű népek (*populi diversarum linguarum*), akik egy hiten, változatos rítusok és szokások szerint élnek. Ezért szigorúan megparancsolta az ilyen városok és egyházmegyék főpapjainak, hogy olyan alkalmas papokról gondoskodjanak, akik a különböző rítusok és nyelvek szerint végzik az isteni szolgálatot és a szentségek kiszolgáltatását, nevelve a népet szóval és példával (SOLYMOSI 2013a: 137). Nyilvánvaló, hogy a zsinat nem regionális, hanem egyetemes (európai) egyházi ügyről hozott döntést.

A magyarországi főpapok közvetlenül ismerték meg a határozatot, elfogadásában is szerepet vállaltak, mivel szép számmal jelen voltak a zsinaton: a 12 főpap közül nyolcan, két érsek és hat püspök vett részt a nagy eseményen (SOLYMOSI 2013b: 536). A szigorú parancs nem tartalmazta teljesítésének módját. A főpapok II. András királlyal és Béla királyfival egyetértésben úgy döntöttek, hogy a települések javára lemondanak a pap személyének kiválasztásáról, fenntartva a jogot a hívő közösség által megválasztott pap megerősítésére, amennyiben alkalmasnak bizonyult. Korábban is volt arra példa, hogy a főpap a kiválasztás jogáról lemondott. Vilmos erdélyi püspök 1213-ban megengedte a Német Lovagrendnek, hogy a II. András királytól kapott lakatlan Barcaságban szabadon papokat állítson az ott épülő templomokba, miután előzőleg bemutatták őket neki (ZIMMERMANN 2000: 168). (A király 1211-ben hívta be a lovagrendet, hogy a kunok támadásaitól megvédjék Erdély délkeleti szegletét, de önállósulási törekvéseik miatt 1225-ben a király felszólítására kényszerűen elhagyták az országot.)

A IV. Lateráni Zsinat elvi határozatával összhangban a nyelvi sokszínűséghez való alkalmazkodás hozta létre a települések számára a papválasztás intézményét.

A 13. században és később számos település kapott kiváltságlevelet, de nem mindegyik járt együtt a papválasztás jogának biztosításával. Nagyszombat, Buda, Korpona, Beregszász, Besztercebánya, Sátorelő (Sátoraljaújhely) és mások megkapták ezt a jogot (KURZE 1971: 149–151, FÜGEDI 1981: 300–303, KUBINYI 1999: 272, 289). A szepesi szászok privilégiumából sem hiányzott ez a passzus (JUCK 1984: 56). Olykor azt is megírták, hogy milyen nyelvű papot válasszanak. Az esztergomi káptalan 1233-ban hozzájárult ahhoz, hogy birtoka, a Hont vármegyei Szebelléb település német hospeseinek német papjuk legyen (SOLYMOSI 1998: 207, KUBINYI 1999: 271). Ugyanebben a vármegyében István kalocsai érsek 1268-ban feljogosította az érsekség rimabányai hospeseit, hogy saját nyelvük szerint (*iuxta suum ydionia*) válasszák meg papjukat (JUCK 1984: 51, KUBINYI 1999: 276). Nem kétséges, hogy a település bányászai németek voltak.

Sok kiváltságlevél viszont nem szólt erről. Ez természetes, hiszen a papválasztás joga nem járt automatikusan, hanem kiváltsággként adták. Elvileg lehetséges, hogy a településnek nem volt temploma, és ezért nem rendelkeztek a

papjáról. De ahol állt már a templom, ott is sokszor elmaradt ez a passzus, függetlenül attól, hogy a települést a király, vagy valamely egyházi, vagy éppen világi földesúr birtokolta. Az ilyen esetekben a kegyuraság birtokában a földesúr nem mondott le a pap kiválasztásának jogáról, hanem maga kívánta érvényesíteni azt. Ennek során figyelembe vette az anyanyelvi szempontokat. Ha ezt nem tette meg, a végső szót az illetékes főpap mondta ki, aki a nyelvi szempontot és egyéb követelményeket aligha mellőzte.

A nagyobb településeken, főleg a városokban létező többnyelvűsége is talál-
tak megoldást. Buda városában a németek a budavári Nagyboldogasszony-plébá-
niatemplomba (a mai Mátyás-templomba) jártak, míg a budavári Mária Magdol-
na-templomot a magyarok látogatták (KUBINYI 1999: 290–292, vö. SZENDE
2011: 5–26). Az előbbi hívei az 1244. évi kiváltságlevél alapján rendelkeztek a
papválasztás jogával (Elenchus 40). A 13. század végén már a magyar polgárok
(*cives Hungari*) is megválaszthatták papjukat (Mon. civ. Bud. 1: 343–344). Ahol
csak egy templom volt, ott is lehetett megoldást találni az anyanyelvhasználat
biztosítására. Az eperjesi plébános e célból a németeknek és a magyaroknak kü-
lön prédikátort tartott (SOLYMOSI 2011: 482). Ritka lehetett, ami a Nyitra megyei
Novák faluban történt. A magyar–szláv nyelvhatáron túl fekvő településen 1517-
ben sem a plébános, sem a káplánja nem tudta meggyóntatni a földesúr végren-
delkezni akaró feleségét, mert egyikük sem tudott magyarul. Egy átutazóban levő
pap gyóntatott helyettük (FÜGEDI 1959: 425–426). Hiába volt az egyházi liturgia
nyelve a latin, az egyház anyanyelv, szakrális memoriterek (imaszövegek) és
anyanyelvi írásbeliség nélkül nem létezhetett.

Az idegen nyelvi környezetben elhelyezkedő szórványtelepülések lakóin
azonban sokszor az anyanyelvű vallásgyakorlat sem segített. Ha nem kaptak
rendszeres utánpótlást, előbb vagy utóbb beolvadtak a környékbeli népességbe.
A spontán asszimiláció ellenére a középkor végi Magyarország soknyelvű állam
volt. Oláh Miklós, a későbbi esztergomi érsek 1536-ban befejezett munkája sze-
rint a magyarokon — pontosabban, ahogyan ő írja, a magyarokon és a magyarul
beszélő székelyeken — kívül jelentős számban éltek itt szlávok (csehek, szlová-
kok, horvátok, szerbek és ruténok), valamint németek, románok, jászok és kunok,
sőt franciák, és valamennyien anyanyelvüket használták (OLAHUS 1938: 23: cap.
14., 33–34: cap. 19.).

Így álltunk az oszmán hódítás kezdetén, amely döntően és fájdalmasan befo-
lyásolta későbbi etnikai és nyelvi viszonyainkat.

Irodalom

- BOLLÓK JÁNOS 2000. Szent István Intelmei fiához, Imre herceghez. In: *Szent István király Intelmei és Törvényei*. Fordította BOLLÓK JÁNOS (Intelmeek), KRISTÓ GYULA (Törvények). Budapest, Szent István Társulat. 13–33.
- CAH. = *Chartae antiquissimae Hungariae ab anno 1001 usque ad annum 1196*. Composit GEORGIUS GYÖRFFY. Budapest, Balassi Kiadó, 1994.
- Cod. Croat. = *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. (Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije.)* 2–15. Collegit et digessit T. SMIČIKLAS. Zagrabiae, 1904–1934.
- Elenchus = *Elenchus fontium historiae urbanae*. Ad edendum curavit ANDRÁS KUBINYI, ediderunt MONIKA JÁNOSI–PETER E. KOVÁCS–JÓZSEF KÖBLÖS–ISTVÁN TRINGLI. Budapest, Balassi Kiadó, 1997.
- Enchiridion = *Enchiridion fontium historiae Hungariorum*. Composuit HENRICUS MARCZALI. Budapestini, 1902.
- ENGEL PÁL 1995. Egy bácskai jobbágynévsor 1525-ből. *Történelmi Szemle* 37: 353–365.
- ENGEL PÁL–FEHÉRTÓI KATALIN 1996. Egy 1525. évi bácskai jobbágynévsor családnevei. *Magyar Nyelv* 92: 242–246.
- FÜGEDI ERIK 1959. Majthényi Mártonné szóbeli végrendelete 1517-ből. *Magyar Nyelv* 55: 425–426.
- FÜGEDI ERIK 1981. *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, Magvető Kiadó.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963–1998.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1990. *A magyarság keleti elemei*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- HARASZTI GYÖRGY 2018. A kezdetektől a 18. század végéig. In: RÓNA TAMÁS–MEZEI MÓNICA szerk., *A magyarországi zsidóság története*. Budapest, Szent István Társulat.
- HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA 2018. *Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a nyelvtörténet forrásai*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- JUCK, LUBOMÍR 1984. *Výsady miest a miestech na Slovensku (1238–1350)*. Bratislava, Veda.
- KISS LAJOS 2000. Die sprachlich-ethnisch-kulturelle Gliederung der Ungarn. In: ALFRIED WIECZOREK–HANS-MARTIN HINZ szerk., *Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie. Handbuch zur Ausstellung. 1.* Stuttgart, Theiss. 210–212.
- KRISTÓ GYULA 2003. *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest, Lucidus.
- KUBINYI ANDRÁS 1999. *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség.
- KURZE, DIETRICH 1971. Zur historischen Einordnung der kirchlichen Bestimmungen des Andreanums. In: PHILIPPI, PAUL szerk., *Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen*. Siebenbürgisches Archiv. Dritte Folge. Band 8. Köln–Wien, Böhlau, 138–161.

- MISKEI ANTAL 2012. Ráckeve, a királyi mezőváros (1440–1541). In: MAKAI JÁNOS szerk., *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis 39. Sectio Historiae*. Eger, Eszterházy Károly Főiskola. 159–175.
- Mon. civ. Bud. = *Budapest történetének okleveles emlékei. Monumenta diplomatica civitatis Budapest. I.* CSÁNKY [!] DEZSŐ gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte GÁRDONYI ALBERT. Budapest, Székesfőváros, 1936.
- NÉMETH GYULA 1958. Egy jász szójegyzék az Országos Levéltárban. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 12*: 233–256.
- OLAHUS, NICOLAUS 1938. *Hungaria – Athila*. Szerk. EPERJESSY, COLOMANNUS–JUHÁSZ, LADISLAUS. Budapest, Egyetemi Nyomda.
- RÁCZ ANITA 2011. *Adatok a népnévvel alakult régi településneveink történetéhez*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 19. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- RÁCZ ANITA 2016. *Etnonimák a régi magyar településnevekben*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 37. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Reg. Arp. = SZENTPÉTERY IMRE–BORSA IVÁN szerk., *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. 2/2–3*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964.
- ROKAY PÉTER 1991. A szerbek betelepülése Magyarországra a XV. században. In: ZOMBORI ISTVÁN szerk., *A szerbek Magyarországon*. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. 51–63.
- SERÉDI JUSZTINIÁN 1943. Az emberi szabadság a kánonjogban. *Katolikus Szemle 57*: 1–10.
- SOLYMOSSI LÁSZLÓ 1998. *A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon*. [Budapest], Argumentum Kiadó.
- SOLYMOSSI LÁSZLÓ 2011. Anyanyelv és jogi írásbeliség a középkori Magyarországon. *Történelmi Szemle 53*: 479–501.
- SOLYMOSSI LÁSZLÓ 2013a. Muttersprache und rechtliche Schriftlichkeit im mittelalterlichen Königreich Ungarn. *Archiv für Diplomatik 59*: 133–163.
- SOLYMOSSI LÁSZLÓ 2013b. Magyar főpapok angliai zárandoklata 1220-ban. *Történelmi Szemle 55*: 527–540.
- SOLYMOSSI LÁSZLÓ 2022. A zágrábi püspökség helye az Árpád-kori egyházszerkezetben. In: BAGI DÁNIEL–BARABÁS GÁBOR–FEDELES TAMÁS–KISS GERGELY szerk., *Ruscia – Hungaria – Europa. Ünnepi kötet Font Márta professzor asszony 70. születésnapjára*. Pécs, Kronosz Kiadó. 549–564.
- SRH. = EMERICUS SZENTPÉTERY szerk., *Scriptores rerum Hungaricarum 1–2*. Budapest, 1937–1938.
- SZALAY JÓZSEF 1880. Városaink nemzetiségi viszonyai a XIII. században. *Századok 14*: 533–557.
- SZENDE KATALIN 2011. Nyelvében él a polgár? Többnyelvűség a késő-középkori Magyarországon városokban. *Aetas 26*: 5–26.
- TARNAI ANDOR 1984. „A magyar nyelvet írni kezdik.” Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Urk. Sieb. = ZIMMERMANN, FRANZ–WERNER, CARL, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I. 1191–1342*. Hermannstadt, 1892.

VÁCZY PÉTER 1935. *Die erste Epoche des ungarischen Königtums*. Pécs-Fünfkirchen, Danubia.

ZIMMERMANN, HARALD 2000. *Der Deutsche Orden im Burzenland. Eine diplomatische Untersuchung*. Studia Transylvanica 26. Köln–Weimar–Wien, Böhlau.

Ethnic and Linguistic Diversity in Medieval Hungary

The population of the Carpathian Basin was never homogeneous, whether from an ethnic, linguistic, or even religious perspective. At the end of the ninth century, the conquering tribes arriving from the east brought under their rule the Slavs, Avars, Franks, and others who lived in the region. Yet these tribes themselves were not ethnically or linguistically homogeneous. Furthermore, other groups arrived in the following centuries, adding to this ethnic and linguistic diversity. These groups included Turkic-speaking Pechenegs and Káliz in the tenth century (often identified with the Khwarezmians), Walloons (French) and Italians in the eleventh century, German speaking settlers (Saxons) from the mid-twelfth century, and in the thirteenth century, the Jász and Cumans, who spoke Iranian and Turkic languages. In the regions along the borders, Slavs and Romanians also migrated into the country, where they settled sometimes in scattered communities and other times in larger, more compact blocks. Multilingualism posed challenges for the Church from the very beginning of Christianization. The Fourth Lateran Council strictly instructed the leading clerics of the affected towns and dioceses to ensure the provision of suitable priests who were able to carry out their duties in the native languages of the faithful. In Hungary, in accordance with the conciliar decree, the institution of the election of priests emerged as a means of adapting to linguistic diversity, and this privilege was granted to numerous settlements. Largely as a result of this development, linguistic diversity persisted beyond the Middle Ages, despite processes of spontaneous assimilation.